

**SYNTAX V SLOVANSKÉM JAZYKOVÉM
ATLASE**

SYNTAKTICKÉ JEVY V SLOVANSKÉM JAZYKOVÉM ATLASE

JAROMÍR BĚLIČ (Praha)

(Úvod do diskuse)

Je obecně známo — a také na této konferenci to bylo už řečeno — že zpracování syntaxe v nářečních monografiích má povětšinou nižší úroveň než zpracování hláskosloví nebo zčásti také lexika a tvoření slov.

Tato skutečnost do jisté míry vyplývá z objektivních okolností, z povahy syntaktických jevů samých, z obtíží s jejich zachycováním v mluvené řeči i ze značné lability syntaktických osobitostí nářečních, neposkytujících mimo některé drobnosti dost výrazné odlišení jednoho nářečí od druhých nebo od jazykového útvaru celonárodního.

Z nedostatků zpracování nářeční syntaxe zase naopak ovšem plyne v dialektologických pracích metodická nepropracovanost přístupu k ní i celkového jejího zachycení, takže by každý badatel měl vlastně začínat od počátku. Proto se zde stále pohybujeme v jakémsi zakletém kruhu.

Ještě výraznější disproporce mezi zpracováním nářečního rozrůznění hláskoslovného, tvaroslovného a lexikálního na jedné straně a syntaktického na straně druhé jsou zpravidla v nářečních atlasech různých jazyků, pokud v těchto atlasech syntaktické jevy vůbec bývají zachycovány. K potížím, které jsem uvedl, přistupuje zde velká plynulost hranic syntaktických diferencí, koexistence synonymních konstrukcí v širokých přechodových pásech vedle sebe, v nichž se rozdíl povlovně vyhraňuje odstupňováním poměru mezi konstrukcí jednou a druhou, takže je leckdy vůbec nemožné vést nějakou pevnou izoglosu oddělující oba typy, obdobnou izoglosám hláskoslovným, tvaroslovným nebo i lexikálním.

Je např. známo, jak se už zmínil s. Utěšený (str. 395), že v nářečích českého jazyka jsou v míře postupně přibývající směrem na východ uchovány zbytky genitivu záporového. Ale přitom nemůžeme říci ani o západních částech českého území že by zde genitiv záporový vůbec nebyl, ani naopak o nejvýchodnější části, že zde genitiv záporový vládne důsledně. Rozdíly jsou vlastně jen v rozsahu jeho zachování a ve frekvenci výskytu. Podobné potíže jsou i u jiných jevů a též v jiných jazycích. S. Utěšený však ukázal, že jistým způsobem takové jevy přece jen mapovat lze.

Při shromažďování materiálu pro jazykový atlas se u jevů syntaktických ve

srovnání s jevy hláskoslovnými, tvaroslovnými a lexikálními vystupňovávají také potíže s jejich zachycováním. Přímý dotaz tu v sobě skrývá ještě větší nebezpečí pro spolehlivost odpovědi než v jiných jazykových plánech a navození situace, aby se v řeči spontánně vyskytla jistá konstrukce, je často přímo nemožné. Proto vznikají v některých atlasech bílá místa, která znamenají, že ta nebo ona konstrukce tam nebyla zachycena, avšak tím se ještě naprosto neříká, že na daném území opravdu neexistuje.

Různé tyto potíže a nedostatky v atlasech jednotlivých národních jazyků vedly k pochybnostem, mají-li být syntaktické jevy vůbec zařazeny do chystaného jazykového atlasu slovanského, na jehož vypracování byly přijaty nové návrhy na IV. mezinárodním sjezdu slavistů v Moskvě.¹ Všechny diskuse o zařazení syntaxe ještě zdaleka nejsou skončeny, ale zdá se, že dnes už obecně převládá názor, že vyloučení strukturálně důležitých a výrazněji teritoriálně diferencovaných syntaktických jevů ze slovanského jazykového atlasu by znamenalo značné ochuzení tohoto připravovaného díla, které má přinést další materiál k prohloubení historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků a nářečí, zejména pokud jde o průběh diferenciací mezi nimi a o jejich vzájemné vztahy, jež se v různých dobách rozmanitě měnily v souvislosti s faktory sociálně ekonomickými a jinými.

Československá dialektologická komise, která řídí u nás přípravné práce k slovanskému jazykovému atlasu, od počátku zastává stanovisko, že syntaktické jevy v zásadě je žádoucí do atlasu zahrnout.² Jsme si přitom vědomi všech potíží, domníváme se však, že některé tyto potíže budou vlastně menší než při atlasech jednotlivých jazyků. Na velkých prostorách komplexu slovanských jazyků je dost výrazných syntaktických diferencí mezi různými částmi území, a poněvadž tu nepůjde o nějaké detailní zjišťování hranic jednotlivých jevů, nýbrž o zkoumání na poměrně řídké síti bodů (ta bude pro syntax snad ještě řídkší než pro ostatní složky), bude dost dobře možno tyto rozdíly kartograficky zachytit a bude to mít svou cenu.

Tak jako v celém atlase půjde ovšem i v syntaktické části jen o jistý výběr zkoumaných jevů. Podle projektu připravovaného hlavně doc. Bauerem za spolupráce dr. Chloupka, zčásti též dr. Oravce a jiných³ počítá se s tím, že by syntaktická část dotazníku měla asi 100 základních otázek a z nich některé by se dále členily na otázky dílčí, ale ne příliš složité. Řada otázek by přitom mohla být podle našeho názoru vhodně zařazena do jiných částí dotazníku, zejména do oddílů tvaroslovného nebo

¹ Viz R. I. Avanesov a S. B. Bernštejn, *Lingvističeskaja geografija i struktura jazyka. O principach obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*. Moskva 1958. — Zd. Stieber, *O projekcie opólnoslovjańskogo atlasu dialektologičeskogo*. Slavjanskaja filologija, Sbornik statej I, Moskva 1958, str. 129n.

² Srov. J. Bělič, *Mezinárodní dialektologická konference o otázkách slovanského jazykového atlasu*, *Slavia* 29, 1960, str. 322.

³ Viz předběžnou Bauerovu stať *Otázka syntaktických jevů v slovanském jazykovém atlasu*, *Slavia* 28, 1959, str. 607n.

i lexikálního, že by se totiž s jistým tvarem zároveň zkoumaly i jeho funkce nebo třeba s jistým slovesem jeho vazby apod. Např. ve spojení s přídavnými jmény přivlastňovacími v části tvaroslovné je možno zároveň zjišťovat jejich rozdílný rozsah v různých částech slovanského území proti genitivu přivlastňovacímu nebo jiným vazbám, zkoumání rozšířené předmětového genitivu adverbálního lze spojit s otázkami na jednotlivá slovesa v oddílu lexikálním atd. Takové spojování se již zkouší v připravovaném návrhu inventáře jevů a jejich reprezentantů pro morfologickou část dotazníku. Ve vlastní syntaktické části dotazníku by pak zůstaly hlavně otázky zkoumající větné typy a větnou stavbu, několikanásobné větné členy a souvětí. Všechn materiál nashromážděný výzkumem snad nebude třeba ani mapovat, bylo by však velmi užitečné uspořádat jej v jakýsi syntaktický archív.

Problémů tu ovšem zůstává ještě hodně, zejména i ten, jak jsem se už zmínil, že dotazy na syntaktické jevy jsou většinou mnohem obtížnější než na jevy z jiných složek jazyka, mají-li se získat odpovědi spolehlivé. Otázka struktury syntaktické části dotazníku se rovněž promýšlí a v návrhu omezeného počtu vybraných jevů pro tzv. zkouškový dotazník, vypracovaném rovněž doc. Bauerem a jeho spolupracovníky, je to řešeno tak, že jsou ve formě dotazů vždy nejprve formulovány pokyny, co je třeba zjistit, pak jsou uvedeny příklady (nejsou to většinou vzorové věty, poněvadž i v tom je nebezpečí, že by se mohly násilně „překládat“ do nářečí ačkoli na druhé straně by zase bylo výhodné moci mapovat též v syntaktické části atlasu jistý jev na jistém konkrétním příkladě) a nakonec ještě vysvětlivky pro exploračního, aby mu bylo naprosto jasné, k čemu dané dotazy směřují.

Např. v oddíle rozkazovacích vět jsou dotazy, jak se vyjadřuje rozkaz třetí (nepřítomné) osobě, tyto dotazy jsou doprovázeny příklady (*At tak nekřičí! || Nech tak nekřičí!, At mluví hlasitěji!*) a vysvětlením, že jde o zachycení různých typů opsaného imperativu, popř. zbytků prostého imperativu v platnosti 3. os. sg., a konstrukcí synonymních. Aby byly odpovědi porovnatelné, je dán pokyn zachycovat věty výrazně rozkazovací (tj. věty příkazující nebo zakazující někomu něco dělat), nikoli tedy věty vyjadřující varování nebo výstrahu, přání atp. (na to mají být v definitivním dotazníku samostatné dotazy). Celá tato partie bude nakonec možná spojena v tvaroslovném oddílu s imperativem nebo zčásti i s otázkami na vid, ale o to zde nyní neběží.

Jde o to uvědomit si, že syntaktické otázky je třeba velmi pečlivě po všech stránkách předem promyslet a propracovat, má-li být při sběru materiálu zajištěn úspěch a má-li pak syntaktická část slovanského jazykového atlasu i nemapovaný shromážděný materiál splnit to, co očekáváme: že umožní prohloubené srovnávací studium slovanské skladby s využitím teritoriální vymezenosti diferencí, které přitom nebudou redukovány jenom na rozdíly mezi spisovnými jazyky.